Tisky v knihovně Státního zámku Litomyšl. Jejich stav, vazby a zušlechtěné papíry

Vít Večeře, Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta

KLÍČOVÁ SLOVA Litomyšl – zámecká knihovna – tisk – starý tisk – knižní vazba – zušlechtěný papír – mechanické poškození – biologické napadení – mikrobiologické napadení

KEY WORDS Litomyšl – chateau library – print – old print – bookbinding – refined paper – mechanical damage – biological damage – microbiological damage

PRINTS IN THE LITOMYŠL CHATEAU LIBRARY. THEIR CONDITION, BINDINGS AND COVERS; REFINED PAPER

The library of the Litomyšl chateau consists of a heterogeneous, artificially created collection of books originating from several sources. The process of sorting and researching them started in 2016. Apart from the internal analysis of the books (topic, language, chronological composition and other features), attention was paid to aspects of the external appearance – particularly to bindings and state of preservation of the individual pieces. The article focuses on the external aspects of the 1,803 catalogued prints, assesses their condition, summarises the types of bindings and points out the most valuable and interesting ones. The last part deals with refined paper that can be found on both book covers and endpapers. Besides the typology of the refined paper used, the article presents the most beautiful examples.

Charakteristika a stručná historie knihovny

Když se řekne „zámecká knihovna", většině lidí vytane na mysli historický knižní fond, budovaný šlechtickými majiteli objektu často po mnoho staletí a sestávající z tištěných a rukopisných exemplářů vysoké historické, estetické i umělecko-řemeslné hodnoty. Ne všechna tato očekávání však knihovna Státního zámku Litomyšl naplňuje, či dokonce naplňovat může.

Zaprvé se nejedná o bibliotéku šlechtickou, tedy o produkt sběratelského úsilí jednoho či více příslušníků šlechtického rodu, předávaný z generace na generaci jako cenný rodinný majetek. Žádná šlechtická knižní sbírka se do dnešního dne na litomyšlském zámku nedochovala, a to navzdory tomu, že téměř všichni majitelé zámku, od Pernštejnů po Thurn-Taxisy, zde svou větší či menší knihovnu měli.[1] Rovněž historická hodnota (ať už ve smyslu historicity knihovního fondu jako celku či jeho dílčích exemplářů[2]) není ve srovnání s jinými zámeckými knihovnami příliš vysoká. A nadto nade všechno vlastně nejde ani o celistvý historický fond, systematicky budovaný za nějakým konkrétním účelem.

Prozatím jsme pouze uváděli, čím vším současná zámecká knihovna v Litomyšli není a jaká kritéria nesplňuje. Je nyní na čase přejít k pozitivní formulaci. Knihovna, čítající kolem 2000 tisků a 13 rukopisů, sestává z mnoha nesourodých celků, které se v důsledku dějinných okolností poválečné doby a 2. poloviny 20. století – a samozřejmě dobově podmíněné památkové politiky československého státu – octly v jediném objektu státního zámku, jenž se stal po r. 1945 tzv. objektem svozovým.[3] Mířily sem z nedalekých památkových objektů (např. Nových Hradů, Jimramova, Rychmburku nebo Zámrsku) movité věci kulturní hodnoty, a to vč. knih. Těmto větším přesunům však ještě předcházel okresní knižní svoz, provedený tehdejším prozatímním správcem zámku, archivářem Vladimírem Janem Sedlákem, bezprostředně po odsunu německého obyvatelstva z obcí tehdejšího litomyšlského okresu (např. obce Mikuleč, Karle, Opatov ad.). Veškerý knižní materiál uložený na litomyšlském zámku byl v 50. letech vytříděn zaměstnanci Státní památkové správy, byť ze záznamů není vždy zcela zřejmé, jaký byl osud té které jeho části.[4]

V průběhu druhé poloviny 20. století se do depozitářů zámeckého objektu dostaly knihovny (resp. části knihoven) jiných místních institucí, zejm. školských zařízení, představující podstatnou část nynějšího knihovního fondu.[5] Posledním uchopitelným knihovním celkem, který dotváří bohatou mozaiku zámecké knihovny v Litomyšli, je asi 450 svazků pocházejících z hradu Pecka. Ani tamní knihovna však nebyla šlechtickou bibliotékou, nýbrž fondem Musea na hradě Kryštofa Haranta Pecka, budovaným od 40. let místními nadšenci. V 70. letech byl hrad, opečovávaný do té doby městysem Pecka, převeden pod správu úřadů státní památkové péče, a to vč. veškerého mobiliáře, tedy i knihovny. Když byl v r. 1992 hradní objekt navrácen do vlastnictví městysu Pecka, byla větší část hradní knihovny odvezena a deponována na litomyšlském zámku.

1 | Svou ryze renesanční sběratelskou aktivitou byl proslulý stavebník zámku Vratislav II. z Pernštejna (1530–1582), jenž velké renesanční sály naplnil sbírkovými předměty všeho druhu, vč. asi 1500 svazků v knihovně. – Michal Konečný et al., *Zámek Litomyšl*, Litomyšl 2014, s. 83–84. Poslední šlechtickou knihovnou, která se na zámku vyskytovala, byla velmi zajímavá a přes 7 tisíc svazků čítající knihovna Parishů svobodných pánů ze Senftenbergu. Byla sem deponována ze zámku v Žamberku a posléze částečně instalována jako interiérová v květnu 1950 z rozhodnutí státní moci.

2 | Nejstarším svazkem v knihovně je výtisk Melantrichovy bible z r. 1561, sign. ZK L 00052.

3 | Svozové objekty, ustavované v poválečné době a v 50. letech Národní kulturní komisí pro správu státního kulturního majetku, byly jakýmsi depozitářem pro státem nabytý movitý majetek historické a kulturní povahy z jiných památkových objektů, které byly uvolňovány pro potřeby praktického využití.

4 | Srov. Vít Večeře, *Knihovna Státního zámku Litomyšl. Dějiny knihovního fondu, analýza a katalogizace jeho největší části* (diplomní práce), Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Praha 2020, s. 23–29. Eliminační činnost, jak se dobově proces prohlížení a rozhodování o budoucím osudu knih nazýval, provedla na zámku v Litomyšli dr. Marie Cedlová, a to – jak se zdá – ve dvou fázích v první půli 50. let.

5 | Šlo o část knihovny Městské reálné školy v Litomyšli (knihy nesoucí provenienci městské reálky tvoří asi 30 % veškeré materie současné zámecké knihovny a toto školské zařízení je tedy největším původcem) a o knižní materiál z knihovny místního Učitelského ústavu. – Večeře, *Dějiny* (pozn. 4), s. 27–28.

Konečná geneze knihovny Státního zámku Litomyšl pak byla v podstatě dovršena až v polovině 90. let, kdy byl velmi nesourodý knižní konglomerát, shromážděný ve zdech zámku bez vnitřních souvislostí a pozůstávající z knihoven (či spíše povětšinou z jejich zbytků) různých školských zařízení, samosprávných institucí a jiných původců, doplněný o nejrůznější proveniencně rozmanité či neurčitelné jednotliviny, instalován do uprázdněných knihovních skříní na první prohlídkové trase. Došlo tak (záměrně, za účelem prezentace „vzorové" zámecké knihovny) k vytvoření vizuálního dojmu, že se jedná o jediný knihovní fond. Ten byl nakonec v r. 2016 skutečně Národním památkovým ústavem vytvořen v důsledku započetí evidence, pořádání a analýzy starých tisků v rámci autorovy bakalářské práce.[6] Naprostá většina zbývajících tisků[7] a všech třináct rukopisných exemplářů bylo zkatalogizováno a popsáno mezi lety 2018–2020 v autorově diplomní práci, jež konečně přinesla rovněž uspokojující přehled geneze knihovního fondu.[8] Po změně vedení správy památkového objektu na podzim 2020 byla v souvislosti se změnou koncepce prohlídkových tras provedena deinstalace knihovny a přemístění její větší části do depozitáře.

Obr. 1 **Knihovna byla do podzimu 2020 instalovaná na první prohlídkové trase v prvním patře zámku.** Foto: Jeroným Pelikovský, 2020

6 | Vít Večeře, *Knihovna Státního zámku Litomyšl: Historie, současnost a budoucnost knihovního fondu, analýza a katalogizace starých tisků* (bakalářská práce), Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2017.

7 | Výjimky z katalogizace se prozatím dostalo jen několika řadám periodik (zejm. s lesnickou tematikou) a dvěma „špalíčkům" drobných tisků, a to z toho důvodu, že jejich zpracování si vyžaduje odlišný metodologický přístup. Z celkového počtu asi 2000 exemplářů je tedy v r. 2021 zkatalogizováno 1803.

8 | Večeře, Dějiny (pozn. 4). Zmiňované autorovy kvalifikační práce jsou zároveň jedinou existující literaturou k litomyšlské zámecké knihovně.

9 | Další jazyky jako francouzština, italština, polština, latina, nebo dokonce srbština jsou spíše výjimkou a omezují se většinou na jednotky až desítky knih.

10 | Jde o francouzské dílo *La Cour Sainte* Nicolase Caussina z r. 1680, sign. ZK L 00057.

11 | Původcem biologického napadení rozumíme v našem případě výhradně hmyzí škůdce (jakékoli stopy po hlodavcích nebyly zaznamenány), původcem mikrobiologického napadení pak mikroskopické houby (plísně). – srov. Michal Ďurovič, *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, Praha – Litomyšl 2002, s. 46–47.

Nastíněný dějinný vývoj knihovny a obrovské množství původců jejích jednotlivých částí v sobě odráží bohatá tematická i jazyková skladba tisků. Najdeme zde množství normativních tisků (zejm. sbírek zákonů a nařízení), velmi podstatnou část tvoří odborná díla i díla beletristická. Nejzajímavější skupinou jsou však náboženské tisky, nabízející kvalitní výtvarnou výzdobu či hodnotné rukodělné vazby. Čtenář se na řádcích zámeckých knih setká celkem s devíti jazyky, největší část tvoří díla německojazyčná následovaná o něco méně početnou skupinou děl českojazyčných.[9]

Jakkoli již zmíněná historická hodnota knihovny jako celku není patrně příliš vysoká, nacházíme zde několik desítek tisků, které v této oblasti nad ostatními vyčnívají. U některých z nich můžeme kupř. určit jejich původ v knihovně vilenského biskupa Konstantyho Kazimierze Brzostowského (episkopát v letech 1687–1722), bohužel bez pozdějších provenienčních poznámek, které by pomohly vysledovat cestu exempláře z Vilniusu do Litomyšle.[10] Jiné knihy zase poodkrývají skrze vlastnické přípisy či vložené dokumenty a jiné předměty dávno zapomenuté lidské příběhy, které jsou samy o sobě zajímavým a cenným svědectvím své doby. Bez opomenutí nesmíme ponechat nejstarší tisk v knihovním fondu, Melantrichovu bibli z r. 1561, jemuž právem náleží přední pozornost. Starých tisků (tj. knih vytištěných v letech 1501–1800) je pouhých 193, tedy necelých 10 % celkového objemu knihovny, čítající přibližně 2000 svazků. Chronologická skladba fondu, jež má své těžiště ve druhé polovině 19. století, obsáhne tisky tištěné mezi lety 1561–1948.

Stav knižních exemplářů

Při pořádání knihovny mezi lety 2016–2020 byla pozornost věnována rovněž míře degradačního procesu knih, jejich mechanickému opotřebení a biologickému i mikrobiologickému napadení.[11] Nebyla vytvořena jednotná škála, pomocí níž by bylo možné univerzálně vyjádřit míru poškození daného svazku, stav každého jednotlivého knižního exempláře byl tedy popsán individuálně, slovně. Jediné hodnotící kategorie, které se v popisu opakují, označují dobrý stav, dále svazky, kde bylo pozorováno poškození hmyzem či plísňová vegetace, díla obsahově nekompletní a konečně exempláře, které zůstávají bez vazby (viz *graf 1*).

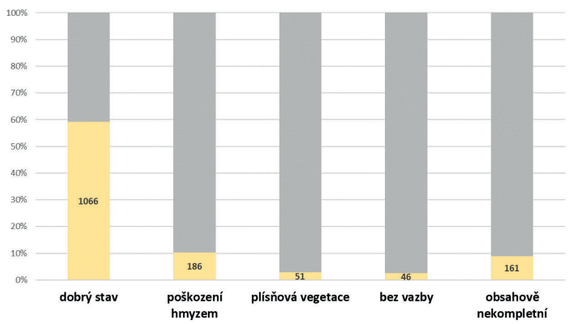

Graf 1 **Nejčastější druhy hodnocení stavu tisků.** Graf: Vít Večeře

Tisků, které postrádají vazbu, a jsou tak vystaveny nejvyššímu riziku rozpadu knižního bloku v důsledku absence vazebného organismu, je pouze 46. Na druhou stranu knih obsahově nekompletních, ať už z důvodu rozvolnění knižního bloku, nebo jiných příčin (např. evidentní vytržení listu s ilustrací), je řádově více.

Nejčastějším druhem je však poškození biologické, přičemž napadení hmyzem se týká zhruba 10 % knih. Jedná se především o viditelné požery, odpadlé šupinky papíru či výletové otvory. Aktivní přítomnost a degradační působení hmyzu v knihách nebylo na základě pravidelného pozorování prokázáno.[12] Ke kategorii, která je v katalogizačním záznamu uvedena lapidárně „napadeno plísní", dodejme, v takovém případě jde o okem viditelnou plíseň v jejím vegetativním stadiu.[13] Plísňová vegetace byla takto zaznamenána celkem u 51 exemplářů.

Je sice jistě potěšující, že téměř 60 % veškerých tisků se ve sledovaném období nacházelo v dobrém stavu, tedy nebylo pozorováno vážnější mechanické, biologické či mikrobiologické poškození. Logicky byl však konstatován zřetelný trend zvyšující se četnosti poškození se zvyšujícím se stářím svazku, což již, vezmeme-li v potaz, že se stářím tisku zpravidla roste i jeho hodnota, nevyznívá natolik pozitivně. Názorněji to ukáže samostatná analýza 193 starých tisků, u kterých je výrazně nižší podíl exemplářů v dobrém stavu, naopak téměř 45% podíl knih viditelně poškozených dřevokazným hmyzem a rovněž podíl nekompletních starých tisků atakuje hranici 30 % (viz *graf 2*).

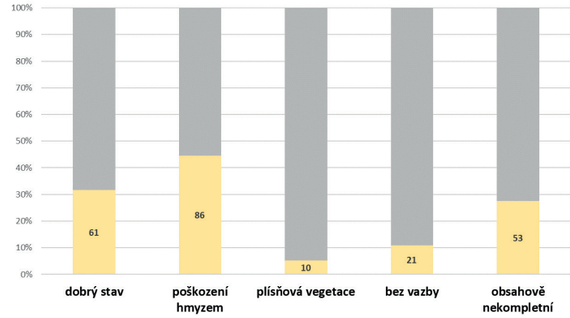

Graf 2 **Nejčastější druhy hodnocení stavu starých tisků.** Graf: Vít Večeře

Do fyzického stavu zámeckých knih čitelně promlouvá zprvu zmiňovaná rozlišnost původu jednotlivých částí knihovního fondu. I když je celkový stav knihovny možné označit jako dobrý, nejsou, jak již bylo řečeno, exempláře v naprosto havarijním stavu (bez vazby, s narušeným šitím knižního bloku či naprosto se rozpadající) absolutní výjimkou. Zřetelně pak rozeznáme, že část nynější knihovny pocházející z hradu Pecka je v podstatně horším stavu a vykazuje jednak dřívější evidentní deponaci v klimaticky nevyhovujících podmínkách, jednak snížený (pokud vůbec nějaký) zájem o preventivní péči. Více než v částech fondu pocházejících od jiných původců nacházíme právě knihy z někdejší knihovny peckovského muzea častěji silně mechanicky opotřebené (poškozená a chybějící vazba či její součásti, rozvolnění knižního bloku a jeho nekomplet-

12 | V letech 2016–2020 autor pravidelně v knihovně pracoval. Během tohoto období nebyly pozorovány nové požery pod knižními exempláři ani živý či mrtvý hmyz.

13 | Srov. Ďurovič (pozn. 11), s. 137.

14 | Samozřejmě nevíme, v jakém stavu byly knihy při utváření knihovny na Pecce ve 40. a 50. letech. Zdá se však, že během rekonstrukce hradu Pecka v 60. letech byly provizorně uskladněny v klimaticky nevhodných podmínkách. A přihlédneme-li navíc k faktu, jakým způsobem bylo nakládáno s mnohem cennějšími sbírkami (kupř. s litomyšlskou knihovnou piaristů, jež byla minimálně do 70. let „uskladněna" na hromadách v přízemí litomyšlského zámku), nedělejme si iluze o vhodnějších podmínkách, které by knihovně zajistila tehdejší státní památková péče. Ta, jak již známo, spravovala hrad Pecka od r. 1974 a knihovní fond deponovala mimo její původní místo uložení. – viz Večeře, *Dějiny* (pozn. 4), s. 20, 32–34.

15 | Správa zámku k tomu užívá standardní komerční prostředky COOPEX SG a VULCAN Fumer Midi.

16 | Viz Jelena Paříková – Irena Kučerová, *Jak likvidovat plísně*, Praha 2001, s. 23 a 47.

nost) či vykazující známky biologického a mikrobiologického napadení (dřevokazný hmyz, plísňová vegetace). Lze však předpokládat, že tyto knihy se na litomyšlský zámek v tomto stavu v 90. letech již dostaly[14] a jejich stav se do dnešní doby příliš neměnil, protože se po celou dobu nacházely v relativně stálých klimatických podmínkách, byly uloženy na jediném místě v bezpečí knihovních regálů a nadto pravidelně kontrolovány. Mimoto je nutné přihlédnout k faktu, že zvláště z hradu Pecka pocházejí nejstarší svazky nynějšího fondu, a zub času u nich mohl tedy zapůsobit více než v případě knih jiných původců, kde podíl starých tisků není natolik vysoký.

Na podzim 2016 byly obzvláště mechanicky poškozené exempláře (zejm. knihy s poškozenými vazbami či zcela bez vazby) opatřeny obalem z pH neutrálního papíru, aby byly chráněny před dalším mechanickým poškozením. Správa památkového objektu rovněž provádí pravidelnou fumigaci interiérů určenou k hromadné desinsekci.[15] Patrně i za jejího přispění se v současnosti nejeví hmyzí škůdci aktivními činiteli degradačního procesu. Tuto jistotu však nemůžeme mít v případě knih viditelně napadených plísní, jelikož deklarovaný účinek fumigačních prostředků užívaných správou zámku je výhradně desinsekčního charakteru, stejně tak chybí pravidelná kontrola svazků s viditelnou plísňovou vegetací. Bylo by tedy nanejvýš žádoucí, aby v co možná nejkratší možné době prohlédl knihovnu restaurátor, provedl kontrolní stěry indikující přítomnost aktivních plísní a stanovil případně další postup, který by mohl spočívat v desinfekci napadených exemplářů postřikem či jiným vhodným ošetřením desinfekčním přípravkem.[16]

Obr. 2 **Výrazně poškozená zadní lepenková deska knihy, sign. ZK L 00114.** Foto: Jeroným Pelikovský, 2017

Obr. 3 **Nejstarší tisk zámecké knihovny, Melantrichova bible z r. 1561, sign. ZK L 00052.** Foto: Vít Večeře, 2021

Knižní vazby

Třebaže někdy poškozené, jsou to právě vazby, které v první řadě upoutají pozornost návštěvníka litomyšlské zámecké knihovny. Ne snad proto, že by se zde nacházely přímo jedinečné ukázky rukodělných knižních vazeb, spíše však pro své samozřejmé estetické vyznění coby díla poctivé řemeslné práce. Vzhledem k chronologickému rozpětí fondu se v knihovně ovšem nacházejí také průmyslové, strojové vazby, zejm. z první poloviny 20. století.

Přidržíme-li se širšího významu knižní vazby jako označení pro pokryv hřbetu, desek a jeho výzdobu,[17] je druhová skladba vazeb v knihovně Státního zámku Litomyšl poměrně pestrá. Z pokryvových materiálů nacházíme na zámeckých knihách useň, plátno a papír, výjimečně – a pouze jako doplněk – pak kov (nejčastěji mosaz), popřípadě jiné materiály. Pergamen bychom v knihovním fondu hledali marně. Celkově je nejvíce usňových vazeb (77 celousňových a 603 polousňových), dále pak vazeb plátěných (169 celoplátěných a 526 poloplátěných). Celopapírových vazeb napočítáme 378, jako pokryv desek je však papír samozřejmě užit na mnoha stech polousňových a poloplátěných vazbách (viz *graf 3*).

Z hlediska tuhosti vazby je 109 knih opatřených měkkou papírovou vazbou, resp. vazbou brožovanou. Všechny ostatní vazby jsou tuhé s deskami tvořenými v drtivé většině případů lepenkou, spíše ojediněle pak dřevem nebo dýhou. Dřevěné desky nacházíme u několika starých tisků

17 | Srov. Petr Voit, heslo Vazba, *Encyklopedieknihy.cz. Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku*, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Vazba, vyhledáno 20. 3. 2021. V užším slova smyslu vazbou rozumíme vlastní vazebný organismus knihy.

18 | Sign. ZK L 00052.

19 | Ve dvou svazcích – sign. ZK L 00062 a ZK L 00063.

20 | Sign. ZK L 00065.

21 | Sign. ZK L 00074.

22 | Sign. ZK L 00068.

23 | Sign. ZK L 01713_PEC.

náboženských (kupř. u nejstaršího tisku v knihovně, Melantrichovy bible z r. 1561,[18] dále u dvou svazků Bible svatováclavské z let 1712 a 1715[19] či u Kochemova díla *Das Grosse Leben Christi* z r. 1721[20]).

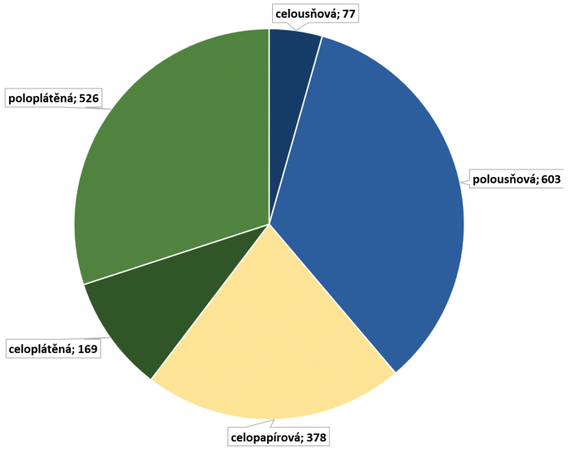

Graf 3 **Druhy knižních vazeb podle pokryvového materiálu.** Graf: Vít Večeře

Z vybraných knižních vazeb v zámecké knihovně stojí za zmínku hnědá celousňová vazba Vulgáty z r. 1737,[21] jejíž desky jsou okrášleny slepotiskem v podobě rámečku z trojlinky doplněným vegetabilními ornamenty. Snad nejbohatěji zdobenou slepotiskovou vazbou je však vybavena postila Georga Scherera z r. 1724.[22] I v tomto případě se jedná o celousňovou vazbu hnědé barvy, která je na hřbetě kromě slepotiskových linek zdobena falešnými vazy. Přebohatý slepotiskový dekor se rozvíjí především na přední desce, která je výtvarně řešena čtyřmi postupně se zmenšujícími rámy. Každý rám tvoří otisk rolny florálních motivů, po okrajích oddělený od dalších rámů trojlinkou. Zcela uprostřed vidíme otisk plotny s námětem Jákobova žebříku (viz *obr. 4*). Knižní vazba je bohužel silně poškozena, usňový pokryv částečně oddělen od desek. Ze dvou kovových spon zbývá jedna.

Obr. 4 **Celousňová vazba Schererovy postily se slepotiskovou výzdobou přední desky, sign. ZK L 00068.** Foto: Vít Večeře, 2021

Mezi mladšími knižními vazbami vynikají některé rukodělné vazby modlitebních knih z 19. století. Snad vůbec nejpůsobivější je celousňová vazba *Knihy modlitební pro katolické paní a panny* z r. 1845.[23] Zatímco tmavě hnědý usňový pokryv na hřbetu je zdoben poněkud prostými zlacenými linkami a titulem, lepenkové desky jsou v podstatě v celé ploše zdobeny aplikací – mozaikou ze zelených a bílých skleněných korálků. Na přední desce jsou okraje plochy zelené barvy, z bílých korálků je pak zhotovena kartuš uprostřed, ve které je výšivkou křížkovým stehem zobrazen na červené knize stojící kalich a v pozadí kříž ovinutý zelenou ratolestí. Přechod mezi zelenou plochou a bílou kartuší tvoří jedna až dvě řady nahrubo broušených českých granátů a kovových korálků. Zadní deska je bez výšivky, pokrývá ji v celistvosti mozaika – zelené korálky v souvislé ploše, kde bílé korálky tvoří orámování v podobě rostlinného dekoru. Přední i zadní deska má kovový rám a dosud funkční kovovou sponu. Hrany desek a kanty jsou zdobeny zlacenými vegetabilními ornamenty (*obr. 5–8*).

I na některých dalších modlitebních knihách z 2. poloviny 19. století shledáváme zajímavé vazby kombinující vícero materiálů. Mosaz, samet a kost (nebo slonovinu) na vazbě německé modlitební knihy,[24] fialový samet (na hřbetu a rohových polích desek) a mosazné orámování české knihy modliteb[25] či dvoubarevnou usňovou intarzii doplněnou mosazí a kostěným křížkem na ražbou zdobené celousňové vazbě německého titulu *Gott ist die reinste Liebe*.[26] Typickým prvkem těchto nakladatelských vazeb, majících za úkol svou zdobností vzbudit dojem jisté exkluzivity a luxusu, je kromě častého výskytu kovových spon především reliéfnost, gradující uprostřed přední desky plastickým dominantním prvkem – křížem (kostěným či kovovým) nebo třeba mariánským monogramem. Právě mosazný monogram Panny Marie spatřujeme uprostřed desky poloplátěné vazby německých modliteb *Der heilige Schutzengel*. Desky jsou zde navíc kryty celuloidovým, plasticky tvarovaným plátem vsazeným do kovového rámu. Tento materiál, dokládající poměrně časné užití termoplastu na knižní vazbě ze 70.–80. let 19. století, byl nepochybně cíleně zvolen za účelem imitace drahé slonoviny.[27]

Snadno bychom mohli nabýt dojmu, že knihy s jinou než náboženskou tematikou nejsou vybaveny hodnotnými, nebo alespoň vizuálně zajímavými vazbami. O opaku svědčí např. krásné nakladatelské vazby Zeyerových sebraných spisů z poč. 20. století. V dané době aktuální secese čitelně promluvila do výtvarného zpracování vazby a propůjčila knize decentní eleganci.[28] Jde o polousňové, do hněda laděné vazby s tmavě hnědým pokryvem hřbetu. Useň zasahuje přibližně do poloviny desek a je zakončena zlacenou dvojlinkou. Zbytek desky pokrývá oranžovohnědé plátno. Hřbet a přední deska nese zlacený titul knihy svedený secesním řezem písma (viz *obr. 12*).

24 | Sign. ZK L 01757_PEC.

25 | Sign. ZK L 01717_PEC.

26 | Sign. ZK L 01747_PEC.

27 | Sign. ZK L 01754_PEC.

28 | Sign. ZK L 00925 – ZK L 00954.

Obr. 5–8 **Celousňová vazba modlitební knihy s mozaikou ze skleněných korálků, výšivkou a kovovým rámem a sponou, části vazby s viditelným usňovým pokryvem zdobeny zlacením, sign. ZK L 01713_PEC.** Foto: Jeroným Pelikovský, 2020

Obr. 9–10 **Ukázky vazeb modlitebních knih z 2. pol. 19. stol.;** *Obr. 9* **Poloplátěná vazba s přední deskou zdobenou mosazí a kostěným křížkem, desky zajišťují dvě funkční spony, sign. ZK L 01757_PEC.** Foto: Vít Večeře, 2021; *Obr. 10* **Poloplátěná vazba s pokryvem z fialového sametu a kovovým orámováním, sign. ZK L 01717_PEC.** Foto: Vít Večeře, 2021.

Obr. 11 **Ukázka vazby modlitební knihy z 2. pol. 19. stol.; Poloplátěná vazba s pokryvem desek z bílého celuloidu a kovovým mariánským monogramem uprostřed, sign. ZK L 01754_PEC.** Foto: Jeroným Pelikovský, 2020

Obr. 9

Obr. 10

29 | Viz Jaroslav Doležal, *Vazby knih*, Praha 1976, s. 112.

30 | Jedná se o sedm svazků, sign. ZK L 00832_REÁL – ZK L 00837_REÁL.

31 | Petr Voit, heslo Supralibros, *Encyklopedieknihy.cz* (pozn. 17), https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Supralibros_(tištěná_kniha), vyhledáno 4. 4. 2021.

32 | Musíme navíc zřetelně odlišit heraldické motivy na pokryvu knihy coby označení nakladatele – takových případů je řádově mnohem více než týchž motivů ve funkci supralibros. Se supralibros v podobě portrétu majitele či s malovanými supralibros se v litomyšlské zámecké knihovně nesetkáme.

33 | Sign. ZK L 00112. Zlatá vrstva však bohužel neodolala zubu času a je z větší části odstraněna.

Typickou ukázkou tzv. lipských vazeb 2. poloviny 19. století, jejichž *„sochařský nevkus"* v podobě plastické ornamentální i figurální výzdoby desek byl trnem v oku některým knihařům minulého století,[29] jsou hnědo-béžové celoplátěné nakladatelské vazby řady *Goethes Sämmtliche Werke* vydávané v Lipsku, Vídni a Těšíně v 70. letech 19. století (*obr. 13*).[30] Přední deska je bohatě zdobena ornamentální ražbou s medailonem s portrétem autora uprostřed.

Svébytným prvkem, bytostně spjatým s knižní vazbou, jsou také supralibros, tedy jedna z forem přiznání se k vlastnictví příslušné knihy nacházející se právě na knižní vazbě.[31] Tato vlastnická značka může mít formu prostého, na hřbetu nalepeného štítku s označením majitele, jindy jde o slepotiskové či zlacené monogramy nebo heraldické znaky. Zatímco papírové štítky na hřbetech nebo na deskách jsou v zámecké knihovně relativně hojné, supralibros vyhotovené technikou slepotisku či zlacením spočítáme na prstech jedné ruky.[32] V případě tisků jde v podstatě o jediné zlacené supralibros v knihovně, které je umístěno na přední desce celopapírové vazby učebnice *Schau-Platz der Natur* z r. 1752.[33] V pokryvu z hnědého stříkaného papíru je vyražen heraldický znak v podobě francouzského čtvrceného štítu se srdečním štítkem uprostřed čtvrcení. Nad štítem se nacházejí tři turnajské korunované přílby s klenoty a přikryvadly.

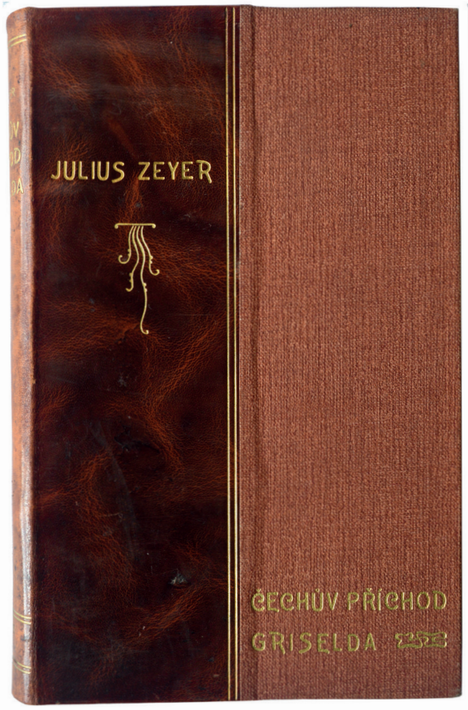

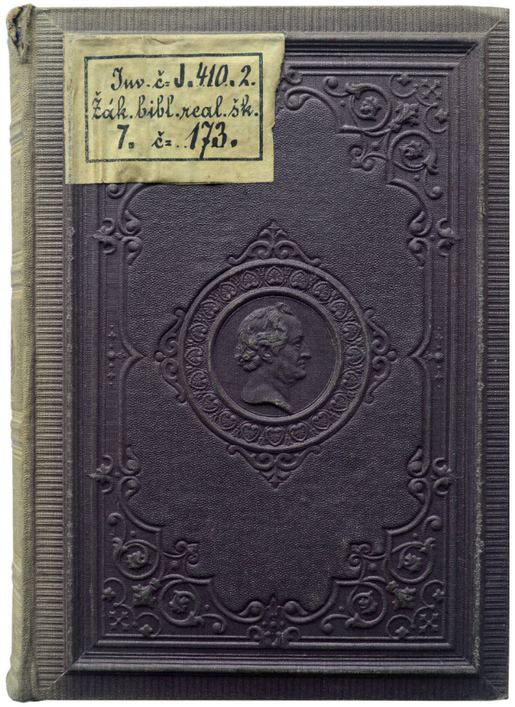

Obr 12 a 13 **Ukázky dvou nakladatelských vazeb beletrie;** *(vlevo)* **Polousňová vazba Zeyerových sebraných spisů, 1902, sign. ZK L 00927;** *(vpravo)* **Celoplátěná vazba s plastickou ražbou, ukázka tzv. lipské vazby, 1873, sign. ZK L 00833_REÁL.** Foto: Jeroným Pelikovský, 2020

Obr. 14 **Supralibros zhotovené technikou zlacení v pokryvu z hnědého stříkaného papíru na lepenkové desce, sign. ZK L 00112**. Foto: Vít Večeře, 2021

Zušlechtěné papíry na knižních vazbách i předsádkách

Třetím aspektem vnější analýzy, kterému bude věnována samostatná pozornost, jsou zušlechtěné papíry.[34] Ty návštěvníka knihovny zaujmou v první řadě na vazbách, kde jsou použity jako pokryvový materiál (celkem u 816 svazků), méně často pak na předsádkách knih (přibližně u 400 svazků).[35] Pokud jde o druhy zušlechtěných papírů, se kterými se u litomyšlských zámeckých knih setkáme, je jejich paleta poměrně široká, byť pochopitelně neobsáhne úplně všechny. Přesto se zde vyskytují papíry máčené, škrobové, stříkané, tištěné a natírané, zcela ojediněle i některé další typy, o kterých bude ještě řeč.[36]

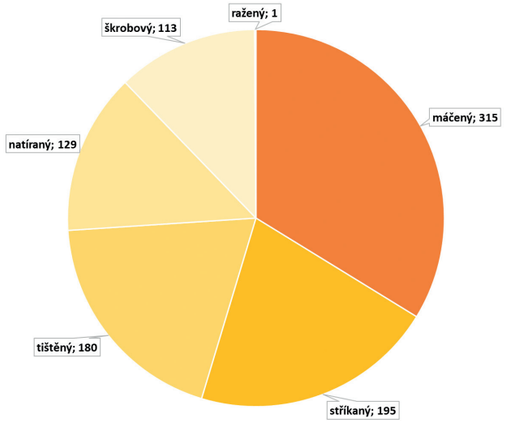

Graf 4 **Zušlechtěné papíry na vazbách.** Graf: Vít Večeře

Zcela nejvíce je v zámecké knihovně papírů máčených. Ty vznikají přilnutím barvy nanesené na hladinu kapaliny k papíru. Na vazbách se vyskytují u 315 knižních exemplářů a jde jak o papíry zdobené dekorem imitujícím mramor, tak o papíry s vějířovými, spirálovými, hřebenovými a jinými vzory.[37] Snad nejzajímavější ukázkou máčeného papíru na vazbě je pokryv desek české modlitební knihy *Geden Owčinec a geden Pastýř* z r. 1829.[38] Jedná se o ukázku tzv. Schnecken-Marmorpapier, kde jsou barevná oka (v našem případě žlutá a zelená) stočena na způsob šnečích ulit.[39]

Rovněž stříkané papíry, připomínající (často záměrně) svým vzorem a barevností stříkanou třísločiněnou useň, leštěný řez žulovou horninou či skořápku ptačího vejce, nejsou v knihovně výjimkou. Je jimi vybaveno 195 vazeb, omezují se však v našem případě na tmavé, povětšinou hnědé a šedavé odstíny a svým vzhledem a zpracováním většinou pozornost příliš neupoutají. Jak esteticky a působivě může na druhou stranu vypadat prostý škrobový červeno-černý papír (v kombinaci s černým usňovým hřbetem), dokládá polousňová vazba knihy *Die Elixiere des Teufels*.[40] Škrobové papíry, zdobené v podstatě tenkou vrstvou obarveného škrobového mazu a případně dále dekorované hřebeny, špachtlemi a jinými pomůckami,[41] náležejí i v litomyšlské zámecké knihovně k těm nejkrásnějším. Honosí se jimi 113 vazeb, mnohdy s originálními geometrickými i florálními motivy.

34 | Pojem zušlechtěný papír můžeme definovat jako papír opatřený povrchovou úpravou, která plní estetickou funkci a zároveň zvyšuje materiálovou odolnost. – Lucia Ulbríková, *Zošľachtené papiere. Ich vývoj a použitie v knihe na príkladoch z fondu benediktínskej kláštornej knižnice v Broumove* (diplomní práce), Ateliér restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů, Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, Litomyšl 2017, s. 28. Terminologie byla použita na základě téže práce. Zvláště je třeba upozornit na označení máčený papír (namísto běžněji v knihařské terminologii užívanému pojmu mramorovaný papír) s poukazem na fakt, že zušlechtěný papír zhotovený touto technikou zdaleka ne vždy připomíná (ať už záměrně či nezáměrně) kresbu broušeného mramoru. Lucia Ulbríková proto chápe pojem máčený papír jako nadřazený pojmu mramorovaný papír. – viz Ulbríková (pozn. 34), s. 37–38.

35 | Přesný počet knih, které mají na předsádce užitý zušlechtěný papír, nebyl při pořádání knihovny zjišťován.

36 | Jejich další využití nacházíme třeba v případě knižních pouzder, která se však v zámecké knihovně nenacházejí.

37 | Zcela na okraj zmiňme, že technikou máčení jsou zušlechtěny rovněž ořízky některých zámeckých knih (jde např. o řadu *Schillers sämmtliche Werke*, sign. ZK L 00811_REÁL až ZK L 00821_REÁL, s krásnými žluto-hnědo-modrými ořízkami s tzv. taženým hřebenovým vzorem – srov. Jindřich Král, *Moderní knihařství. Souborné zpracování poznatků z oboru*, Brno 1999, s. 122). Pokud je ořízka pojednána stejnou barevností a vzorem jako pokryv desek, vzniká kompaktně vyhlížející kniha často s vysokou estetickou hodnotou (je tomu tak např. u sign. ZK L 01051_REÁL a ZK L 01441_REÁL.

38 | Sign. ZK L 01690_PEC.

39 | Srov. Petr Voit, heslo Tragantový papír, *Encyklopedieknihy.cz* (pozn. 17), (https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Tragantový_papír), 12. 4. 2021.

40 | Sign. ZK L 01021.

41 | Petr Voit, heslo Škrobový papír, *Encyklopedieknihy.cz* (pozn. 17), https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Škrobový_papír, vyhledáno 28. 3. 2021.

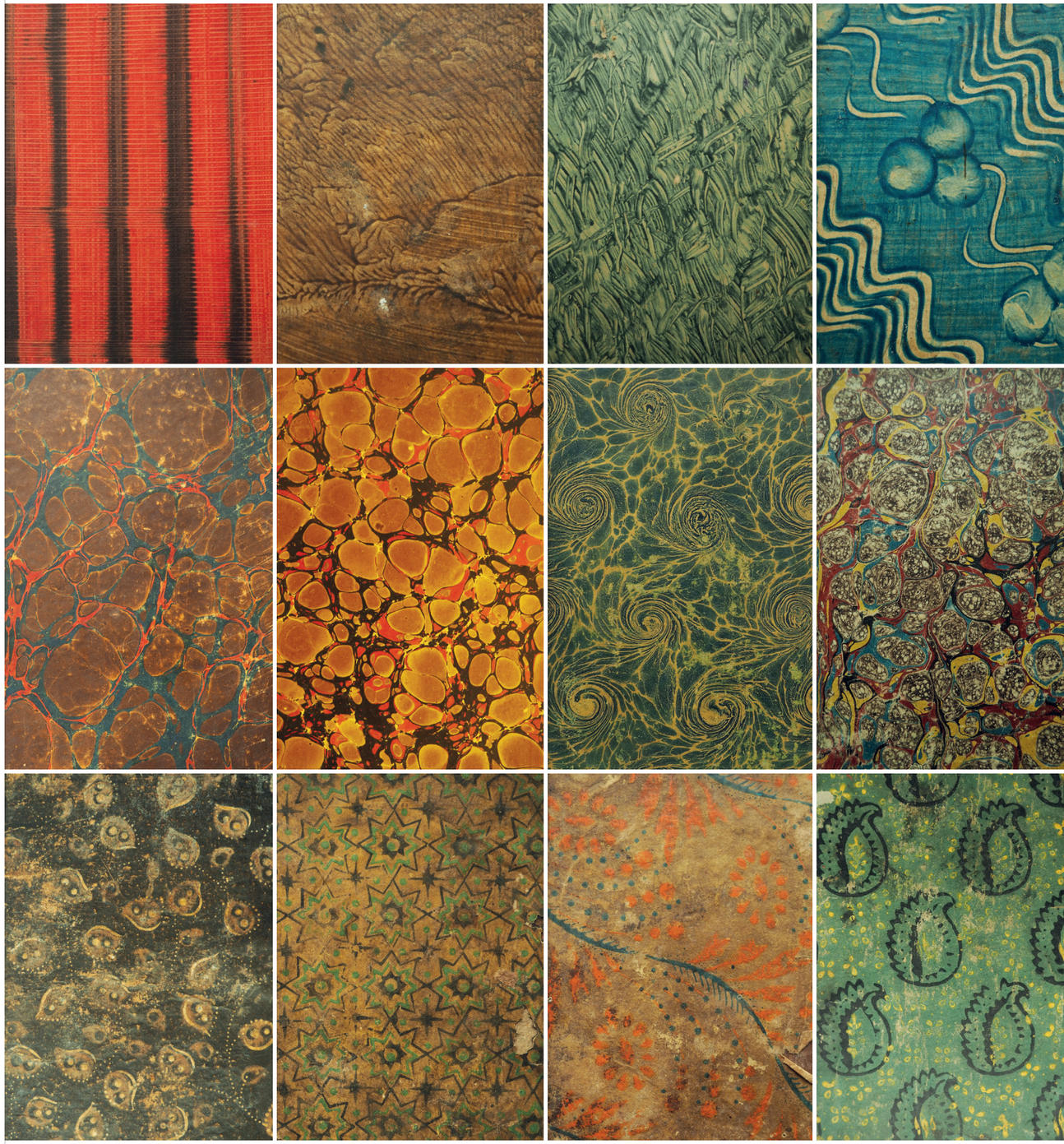

Obr. 15 **Zušlechtěné papíry na vazbách; v první řadě papíry škrobové (sign. ZK L 01021, ZK L 00018, ZK L 01601_PEC, ZK L 00160), v druhé řadě papíry máčené (sign. ZK L 00739_PEC, ZK L 01441_REÁL, ZK L 01690_PEC, ZK L 01039_REÁL), ve třetí řadě papíry tištěné (sign. ZK L 00753_PEC, ZK L 00772_PEC, ZK L 01714_PEC, ZK L 01712_REÁL).** Foto: Vít Večeře, 2021

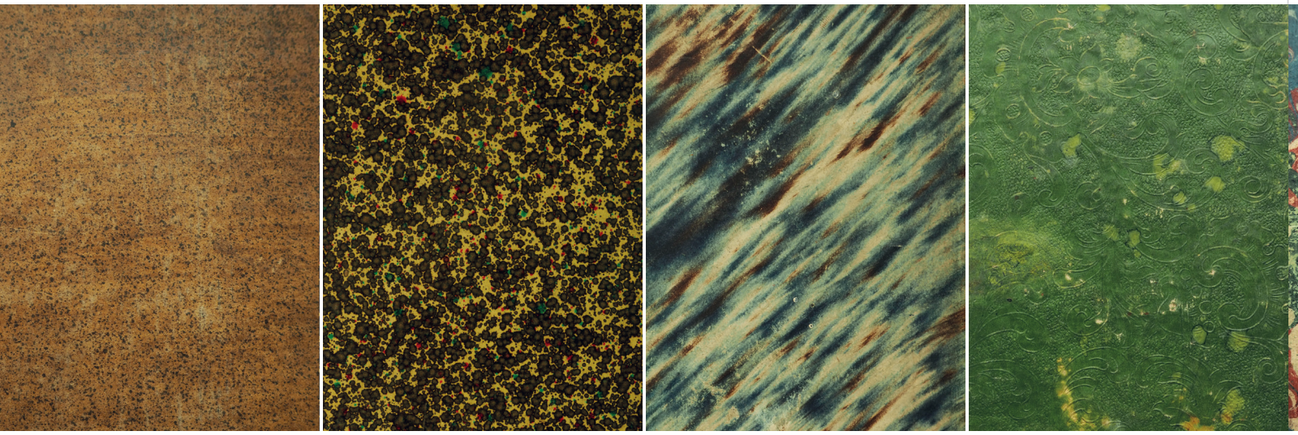

Obr. 16 **Zušlechtěné papíry na vazbách; první dva jsou papíry stříkané (sign. ZK L 00030 a ZK L 00556), třetí je papír zdobený kombinovanou technikou (sign. ZK L 00789), poslední je papír ražený (sign. ZK L 01256_PEC).** Foto: Vít Večeře, 2021

42 | Sign. ZK L 01256_PEC.

43 | Sign ZK L 01717_PEC.

44 | Viz Ulbríková (pozn. 34), s. 103 a pozn. pod čarou č. 110.

Mezi nejpůsobivější a nejpestřejší patří papíry tištěné, vzniklé otištěním dřevěného štočku či matrice (později např. gumového válečku) opatřené barevnou vrstvou na natíraný papír či papír přírodní barvy. V závislosti na druzích štočků a jejich kombinacích vznikají geometrické, vegetabilní, abstraktní a výjimečně i figurální vzory, přičemž častý je soutisk vzorů více barev. Poměrně bohatou paletu tištěných papírů nacházíme zejména ve funkci pokryvového materiálu (takto byl tento druh zušlechtěného papíru užit u 180 exemplářů).

Knihy s vazbou opatřenou natíranými papíry jsou poměrně časté, nepropůjčují však knihám takovou estetickou rozmanitost a hodnotu jako v případě výše uvedených druhů; v naprosté většině případů jde o celistvý jednobarevný nátěr (celkem se takto vyskytují na 129 vazbách). Proto jim na tomto místě nebudeme věnovat bližší pozornost. V mnoha případech se navíc jedná o techniku, která je kombinována s jiným typem zušlechtění a často tak slouží pouze jako podkladová barva pro další dekor.

Mnohdy zajímavější, barevnější a rozmanitější – byť řádově méně početné – jsou v knihovně litomyšlského zámku zušlechtěné papíry užité na předsádkách knih. Zde nacházíme zejména papíry natírané, stříkané, máčené a tištěné, přičemž poslední dva jmenované druhy především upoutají svou častou pestrou barevností. Působivosti zejména v barevném vyznění dodává zušlechtěným papírům na předsádkách hlavně fakt, že zde jsou chráněny před vnějšími vlivy (zašpiněním či mechanickým poškozením) a většinou si tedy lépe zachovaly svůj původní výraz.

Zcela na závěr zmiňme ještě v knihovně ojedinělé případy papíru raženého. Ten byl užit pouze ve dvou případech. Jednou na vazbě jako pokryvový materiál učebnice z r. 1857 (zelený natíraný papír s raženým florálním vzorem)[42] a jednou na předsádce modlitební knihy z r. 1852, kde se jedná o ražený papír s imitačním vzorem.[43] Bílý voskovaný papír zde napodobuje tzv. moiré (moaré), optický efekt typický např. pro velmi jemné hedvábné tkaniny[44] nepochybně za účelem vzbuzení dojmu jisté exkluzivity knihy (viz *obr. 18*).

Obr. 17 **Zušlechtěné papíry na předsádkách; v první řadě papíry máčené (sign. ZK L 00109, ZK L 02003_PEC, ZK L 01759_PEC, ZK L 01282_REÁL), v druhé a ve třetí řadě papíry tištěné (sign. ZK L 00153, ZK L 00104, ZK L 01700_PEC, ZK L 01706_PEC, ZK L 00132, ZK L 01683_PEC, ZK L 01716_PEC, ZK L 00752_REÁL).** Foto: Vít Večeře, 2021 / Jeroným Pelikovský, 2020

Obr. 18 **Předsádka modlitební knihy Albacha: Posvátní zvukové (sign. ZK L 01717_PEC), kde byl užit ražený papír imitující vzor tzv. moiré.** Foto: Jeroným Pelikovský, 2020

Závěr

Jakkoli je knihovna Státního zámku Litomyšl svým původem nesourodá a jako celek v podstatě mladá, jakkoli z velké části sestává z knih, které zbyly po odsunutém německém obyvatelstvu a eliminačních pracích v 50. letech a které nikdo nechtěl, z knih, které se během půlstoletí nahromadily ve zdech svozového objektu, jímž se litomyšlský zámek stal, přece jen se nejedná o nezajímavou knihovnu se zcela nezajímavým knižním materiálem. Zde uchovávané tisky s širokým časovým rozpětím vydání mezi lety 1561–1948 nabízejí kromě běžných, řadových vazeb i ty, které z této řady vybočují. Knihovní regály ukrývají několik hodnotných tisků s ukázkami kvalitních a zajímavých knižních vazeb usňových, plátěných a papírových, v některých případech zdobených netradičními způsoby, jako je mozaika či výšivka, nebo v tradičním knihařství netradičními materiály, jakým je např. celuloid. V jiných případech jde o historicky zcela konvenční způsob dekoru usňových knižních vazeb technikou zlacení či slepotisku, který se však na několika exemplářích rozvíjí v nevídané hojnosti a kráse. Kromě toho jsme viděli, že za zmínku stojí také některé zušlechtěné papíry užité na knižních vazbách jako pokryvový materiál i na předsádkách. Jejich bohatá paleta a množství druhů od papírů máčených po papíry ražené nabízí pohled do doby, kdy bylo knihařství tvůrčím procesem s výtvarnými ambicemi. Uvědomit si stáří knih nám ale pomáhá také jejich stav, který je sice u většiny z nich relativně dobrý, desítky mechanicky poškozených tisků (často těch nejstarších v knihovně) a tisků napadených plísní (a tedy potencionálně nebezpečných pro celou zbylou knižní materii) však naléhavě volají po větší pozornosti.